

O idei społecznych archiwów kresowych e. Zasadnicze problemy

Wstęp

W ostatnich latach w przestrzeni publicznej, a zwłaszcza w internecie publikuje się wiele fotografii, pocztówek, dokumentów osobistych, dotyczących osób, które w wyniku II wojny światowej i zmian granic państwa zostały zmuszone do opuszczenia Ziemi Wschodnich RP. Problematyka dawnych Kresów Wschodnich stała się zatem modna wśród internautów i nie tylko. Należy stwierdzić, że współcześnie pojawiły się swego rodzaju nowe archiwa społeczne i prywatne.

W referacie zostaną zasygnalizowane zagadnienia wiążące się też z taką problematyką. Będzie to autorska próba charakterystyki oraz oceny tego zjawiska na podstawie wybranych przykładów. W związku z powyższym pojawiają się następujące pytania: a) jaki jest charakter i status tych archiwów w świetle obowiązujących przepisów archiwalnych; b) jaki jest sposób opisów i ich prezentacji; c) jaki jest stan tych materiałów oraz system trwałego zabezpieczenia tych zbiorów dla przyszłych pokoleń, a także: d) na jakie ewentualne wsparcie merytoryczne tych inicjatyw można liczyć ze strony państwowej służby archiwalnej. W niniejszych rozważaniach została pominięta kwestia materiałów o proveniencji wschodniej, które zostały zgromadzone i są przechowywane przez archiwa państwowe z uwagi na ich odrębny status prawny. W tym miejscu należy dodać, że ze względu na rozmiary, rangę i znaczenie badawcze tych materiałów archiwalnych największe i najistotniejsze zbiory posiadają centralne archiwa: Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych i Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Inicjatywy w sprawie gromadzenia dokumentacji kresowej

Po drugiej wojnie światowej w latach 1944 - 1947 wysiedlenia z Ziemi Wschodnich, zwane inaczej w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, tzw. repatriacją objęły według różnych szacunków od 1,5 do 1,8 miliona osób¹. Do tych liczb należały dodać również ubytki z tamtych terenów ludności polskiej, które uwzględniają Polaków wywiezionych do łagrów na Syberii i do Kazachstanu w latach 1939-1941 oraz te osoby, które wywieziono na roboty przymusowe do Niemiec

¹ Według opracowania Głównego Urzędu Statystycznego liczba przesiedlonych wynosiła około 1,529 mln osób. Zob. *Pro Memoria 1939 - 1945*, Warszawa 2015, s. 13. Natomiast według wydawnictwa źródłowego było to około 1,8 mln osób. Zob. *Przesiedlenia ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944-1947. Wybór dokumentów*, Warszawa 2000, s. XX.

lub osadzono w niemieckich obozach koncentracyjnych w latach 1941-1944. W sumie ostrożne szacunki dotyczące ludności polskiej zmuszonej do opuszczenia swoich miejsc zamieszkania na Wschodzie Polski powinny oscylować co najmniej wokół liczby ponad dwóch milionów osób. Wysiedlenia te odbyły się na podstawie tzw. umów republikańskich, zawartych przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządami socjalistycznych republik sowieckich Litwy, Białorusi oraz Ukrainy we wrześniu 1944 roku. Każda rodzina wysiedlana mogła zabrać ze sobą do dwóch ton bagażu: odzież, obuwie, żywność, sprzęty domowe, inwentarz gospodarczy, zwierzęta hodowlane. Przedstawiciele wolnych zawodów (lekarze, artyści, naukowcy) mogli wziąć przedmioty niezbędne do wykonywania swego zawodu. W tym przewożonym dobytku znalazło się też miejsce dla pamiątek rodzinnych: fotografii członków rodzin, świadectw szkolnych, dokumentów o charakterze osobistym i tych, które dotyczyły prawa wykonywania zawodu i nadanych kolejnych uprawnień zawodowych oraz potwierdzających prawa do posiadanych nieruchomości, jak również wielu innych. Troska wysiedlonych o swoje prywatne archiwa miała praktyczne znaczenie dla rozpoczęcia egzystencji w nowym miejscu i w nowej rzeczywistości politycznej, społecznej i gospodarczej. Wraz z upływem czasu dokumenty te straciły walor praktyczny i stały się materiałami o znaczeniu historycznym, dlatego z należytą troską przechowywano je w domowych szufladach. W drugiej połowie XX wieku w Polsce ze względu na panujące warunki ustrojowe wszelkie tematy związane z historią Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej były zakazane i przemilczane. Dotyczyły one tak kluczowych zagadnień dla najnowszej historii Polski, jak: Zbrodnia Wołyńska, Zbrodnia Ponarska oraz wielu innych ważnych wydarzeń, nie wspominając już o losach Kresowian, a także o ich archiwach rodzinnych. Przełom polityczno-ustrojowy w 1989 roku spowodował pewną istotną zmianę tej sytuacji, ale nie na taką skalę, jak oczekiwały środowiska kresowe. W tym czasie bowiem omawiana problematyka kresowa zaczęła pojawiać się w przestrzeni publicznej dzięki działalności różnych społecznych towarzystw kresowych. Ponadto powstało wiele czasopism o takiej tematyce, np. „Semper Fidelis”, które było wydawane przez Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Warto też wymienić Kwartalnik Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej „Wileńskie Rozmaitości”, czy Pismo Towarzystwa Przyjaciół Grodna i Wilna „Goniec Kresowy” oraz „Kresowe Stanice” wydawane przez Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich. Jednak w dalszym ciągu władze III Rzeczypospolitej, w tym państwowe instytucje muzealne i archiwalne oraz media publiczne, nie przejawiały większego zainteresowania problematyką Kresów Wschodnich w obawie przed pogorszeniem stosunków z najbliższymi sąsiadami: Litwą, Białorusią i Ukrainą oraz przed wzbudzeniem podejrzeń o kierowanie się resentymentami historycznymi.

W zakresie gromadzenia i udostępniania przez organizacje społeczne materiałów dotyczących Ziemi Wschodnich II Rzeczypospolitej prekursorem jest powołana w 1990 roku przez Ośrodek Karta, Fundacja Archiwum Wschodnie². Wspomniana Fundacja zgromadziła unikalny zbiór archiwalny, który dotyczył losów polskich obywateli w ZSRR i będących pod okupacją sowiecką, a także historii Kresów Wschodnich oraz podziemia zbrojnego w Polsce powojennej. Wydano też drukiem pomoce ewidencyjno-informacyjne w postaci katalogów³. W ramach akcji gromadzenia materiałów archiwalnych zastosowano przeprowadzenie nagrań relacji na taśmach magnetofonowych i w ten sposób utworzono archiwum historii mówionej i zapoczątkowano powszechnie dziś stosowaną praktykę rejestrowania wypowiedzi świadków historii na nośnikach audio-video. Również niektóre towarzystwa kresowe zainicjowały wśród swoich członków akcję gromadzenia relacji, fotografii i pamiątek. Wymienić tu można na przykład: Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej w Lublinie⁴ oraz Stowarzyszenia Rodzin Osadników i Wojskowych na Kresach Wschodnich⁵.

Warto zaznaczyć, że kolejna fala zainteresowania Kresami Wschodnimi rozpoczęła się po roku 2000. Nastąpiło to z chwilą pojawienia się wielu portali społecznościowych, a także wraz ze wzrostem zainteresowania społecznego odnośnie do poszukiwania własnych korzeni rodzinnych.

Od maja 2008 roku w Polsce rozpoczął swoją działalność portal społecznościowy amerykańskiej firmy Facebook, który w niedługim czasie stał się najpopularniejszym medium internetowym. Jedną z bardziej popularnych funkcji tego portalu jest możliwość zakładania własnych stron internetowych organizacji i stowarzyszeń społecznych oraz tworzenia grup zainteresowań poświęconych określonemu zagadnieniu. Obecnie niemal każda organizacja kresowa posiada własną stronę na Facebooku. Funkcjonuje aktualnie około 20 grup o tematyce kresowej, liczących od kilkuset nawet do ponad 20 tys. członków. Spośród tych grup można wymienić takie, w których udostępniane są materiały dotyczące historii Kresów Wschodnich. Są to: „Leopolitana i Kresowiana”, „Pamiętki polskich Kresów i Lwowa”, „Leopolitana i Kresowiana”, „Polacy na Kresach Wschodnich” oraz „Wilno”. W tych grupach użytkownicy udostępniają wiele skanów ze swoich archiwów rodzinnych. Stanowią one oryginalne dokumenty oraz unikalne fotografie ilustrujące życie społeczne na Kresach Wschodnich w okresie międzywojennym. Wśród opublikowanych materiałów znajdują się również świadectwa szkolne, indeksy wyższych uczelni, legitymacje, dowody osobiste, różnego rodzaju

² <https://karta.org.pl/archiwum-wschodnie> [dostęp: 5.06.2022 r.]

³ *Archiwum Wschodnie. Kolekcje relacji* pod red. Michała Bronowickiego, Warszawa 2006; *Archiwum Wschodnie. Kolekcje osobiste, tematyczne i środowiskowe*, Warszawa 2012; *Katalog archiwalny kolekcji „Dzienniki pisane po polsku w XX wieku. Historia minionego stulecia w świetle unikatowych dokumentów*, Warszawa 2016.

⁴ Relacja dra Leona Popka z dnia 8 czerwca 2022 roku, w posiadaniu autora artykułu.

⁵ Relacja Janusza Szuby, Wiceprezesa Stowarzyszenia Rodzin Osadników Wojskowych Kresów Wschodnich z dnia 30 czerwca 2022 roku, w posiadaniu autora artykułu.

zaświadczenia pozostałe w domowych archiwach po członkach rodzin. Niezwykle interesujące są fotografie rodzinne, portretowe, grupowe, wykonane w czasach szkolnych, na różnych spotkaniach towarzyskich, na ulicach miast. Na uwagę zasługują także zdjęcia kościołów i widoki wielu miast. Co więcej, kolekcjonerzy Kresowianów udostępniają również fragmenty swoich zbiorów członkom grup kresowych. Z reguły większość zamieszczanych zdjęć i dokumentów posiada podpisy, które umożliwiają identyfikację osób przedstawianych na danym obrazie. Należy też podkreślić, że te materiały nie są powszechnie dostępne, a możliwość ich oglądania jest ograniczona wyłącznie do członków danej grupy, Dodatkowym czynnikiem utrudniającym możliwość dotarcia do poszukiwanych materiałów jest brak wyszukiwarki w tych grupach, co w sytuacji zamieszczania postów w kolejności chronologicznej i publikacji w zależności od aktywności członków grupy od kilku dziesięciu do kilkuset postów miesięcznie, czyni te poszukiwania bardzo czasochłonnymi, a czasem praktycznie wręcz niemożliwymi. Warto również dodać, że decyzja o funkcjonowaniu danej grupy, a tym samym o dostępności do materiałów, zależy od jej założyciela – administratora. Pomimo tych ograniczeń wspomniany portal pokazuje nie tylko różne rodzaje informacji, ale i archiwalny potencjał materiałów przechowywanych w archiwach rodzinnych.

Po 2015 roku pojawiły się kolejne inicjatywy społeczne. Były one podejmowane przez fundacje, stowarzyszenia, samorządy oraz przez niektóre diecezje Kościoła katolickiego i dotyczyły gromadzenia oraz udostępniania archiwów rodzinnych osób pochodzących z Kresów Wschodnich. Realizacja tych projektów była możliwa dzięki uzyskaniu dofinansowania otrzymanego ze strony budżetu państwa i dzięki funduszom samorządowym. Przy tworzeniu omawianych projektów nie ograniczono się wyłącznie do prezentacji w wersji online skanów materiałów archiwalnych uzyskanych od ofiarodawców. Postanowiono także zbudować przy okazji swego rodzaju portale informacyjno-edukacyjne, które zawierają artykuły o wielorakiej problematyce. Zamieszczane są również ilustracje z publikacji, nagrania relacji oraz materiały filmowe, które zostały pozyskane od innych instytucji. W przestrzeni internetowej można odnaleźć trzy takie przykładowe projekty: *Kresy Nieutracone 2016*, *Archiwum Kresowe w Zielonej Górze 2018*, *Polacy z Kresów Wschodnich na ziemi dzierzoniowskiej 2018*.

Archiwa prywatne Kresowian. Kresy Nieutracone

W 2016 roku Fundacja Pomocy i Więzy Polskiej „Kresy RP” rozpoczęła realizację projektu „*Kresy Nieutracone*”⁶. Ideą tego przedsięwzięcia uczyniono przybliżenie historii, kultury i tradycji dawnych Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej, a zwłaszcza dziejów z okresu przedwojennej Polski. Adresatem tego projektu natomiast są przede wszystkim młode pokolenia Polaków zamieszkujących poza Polską na emigracji, a także w kraju oraz Kresowianie, miłośnicy i sympatycy Kresów Wschodnich. Projekt zakładał digitalizację i udostępnienie w formie elektronicznej zbiorów rodzinnych archiwów polskiej emigracji, zarówno tej wojennej, jak i powojennej od 1944 r., znajdujących się w Polsce i poza jej granicami. Szczegółowymi zamierzeniami tego projektu stało się zaś osiągnięcie następujących rezultatów: 1) zachowanie przez digitalizację już rozproszonych i ginących zbiorów z polonijnych i krajowych archiwów prywatnych; 2) stworzenie bazy materiałów edukacyjnych wspomagających edukację młodzieży szkolnej w Polsce i poza jej granicami; 3) popularyzacja wiedzy o polskiej historii, szeroko pojętej kulturze i tradycji; 4) wspomaganie budowy tożsamości narodowej wśród młodzieży polskiej; 5) tworzenie spójnej bazy wiedzy o kulturze, historii i tradycji Kresów Wschodnich; 6) przywrócenie w świadomości współczesnej młodzieży znaczenia pojęcia „Kresy”, ich miejsca i roli w polskiej historii i kulturze. Przy realizacji tego przedsięwzięcia Fundacja współpracuje ze Stowarzyszeniem Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej oraz Fundacją Pamięci Historii i Kultury Polskiej na Białorusi, organizacją Kresy Family z Wielkiej Brytanii, a także z innymi organizacjami polonijnymi.

W latach 2017-2021 akcję digitalizacji archiwów rodzinnych przeprowadzono w Wielkiej Brytanii, na terenach Litwy, Białorusi, Ukrainy, Mołdawii oraz Kanady, a także w Polsce. W sumie wykonano 11500 skanów fotografii, dokumentów, listów, pocztówek i innych materiałów archiwalnych. Inauguracja portalu internetowego „*Kresy Nieutracone*” w 2017 r. zbiegła się z dziewięćdziesiątą dziewiątą rocznicą odzyskania Niepodległości. Pod koniec każdego kolejnego roku na portalu dodawane były kolejne foldery. Opisujący ten projekt „*Kresy Nieutracone*” łączy w sobie cechy archiwizacyjne i edukacyjne. Zakłada bowiem digitalizację i udostępnienie w formie elektronicznej zbiorów archiwów rodzinnych polskiej emigracji wojennej i powojennej od 1944 r. znajdujących się w Polsce i poza jej granicami. Należy dodać, że zgromadzone materiały źródłowe prezentowane są w formie kolekcji: tematycznych i rodzinnych. Kolekcje tematyczne zostały utworzone na podstawie dokonania wyboru zdjęć z różnych zbiorów rodzinnych odpowiadających danemu tematowi. W ten sposób utworzono następujące zestawienia tematyczne: *Kresowianie*

⁶ <http://kresynieutracone.pl> [dostęp dnia 10.06.2022 r.]

i Kresowianki, które zawiera różnorodne fotografie portretowe i rodzinne z końca XIX wieku do 1939 r.; *Kresowe szkoły*, które to zestawienie obejmuje zbiorowe zdjęcia uczniów z nauczycielami. Wykonano je w klasach szkolnych i przed budynkami różnych szkół, wraz z gronem pedagogicznym, a także podczas wycieczek szkolnych. Jako kolejny folder można wymienić: *Na straży spokoju Kresów*, w którym zawarto indywidualne fotografie portretowe oficerów i żołnierzy WP, Korpusu Ochrony Pogranicza, policjantów oraz zdjęcia zbiorowe osób przebywających na ćwiczeniach, szkoleniach, odprawach, w koszarach, obiektach sportowych – łącznie 37 skanów.

Następny folder zatytułowano *Życie codzienne na Kresach*. Są tu fotografie zrobione bezpośrednio na ulicach, na dworcach kolejowych, gdzie toczyło się życie, z udziałem pracowników różnych biur. Przedstawiają one również budynki gospodarstw i spółdzielni. Zamieszczono także zdjęcia stanowiące ilustracje do życia codziennego z dworów ziemiańskich. Dotyczą one licznych spotkań towarzyskich, zabaw i polowań, obrazów o charakterze rekreacyjnym, wypraw podczas wakacji, zjazdów narciarskich, na sankach, wycieczek szkolnych, ćwiczeń na pływalni, spływów kajakowych, zawodów sportowych, a także zabaw dzieci. Znajdują się tu także materiały ze spotkań okolicznościowych, typu: wizyty u biskupów, Święta Bożego Narodzenia, Wielkanoc, śluby, chrzty.

Kolejny folder jest zatytułowany *Listy i dokumenty*. Zawiera różne świadectwa szkolne, np. świadectwo dojrzałości, potwierdzenia egzaminów dla nauczycieli, dowody osobiste, poświadczenia obywatelstwa polskiego, indeks studenta Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, dyplomy nauczyciela szkół średnich, legitymacje nauczycieli gimnazjów i liceów, świadectwa chrztu, małżeństwa, pisma dotyczące wysokości uposażenia nauczycieli, kursów, świadectwa ukończenia kursów wojskowych.

Na szczególną uwagę zasługuje też zbiór *Kresowianie na nieludzkiej ziemi*, gdyż jest to niezwykle interesujący i do tego rzadko spotykany materiał. Są tu bowiem zgromadzone zbiorowe fotografie zesłańców, rysunki, listy z lat pobytu na Syberii i w Tajdze.

Folder *Kresowianie na frontach II wojny światowej* zawiera fotografie żołnierzy polskich II Korpusu na Bliskim Wschodzie - w Egipcie. Są także fotografie żołnierzy wykonane we Włoszech oraz w Wielkiej Brytanii. Są to zdjęcia grupowe i indywidualne żołnierzy różnych formacji oraz marynarzy w mundurach polowych i wyjściowych, ujęcia zrobione przy samochodach wojskowych, w czołgach, podczas zbiórek i apeli, odpraw i tym podobnych. Również na portalu znalazł się materiał ikonograficzny w postaci pocztówek pokazujących architekturę miast i miasteczek kresowych: Wilna,

Grodna, Lidy, Lwowa, Dubna, Korca, Kostopola, Krzemieńca, Międzyrzeca, Ostroga, Radziwiłłowa, Równego, Stanisławowa, Tarnopola, Zdołbunowa.

W jeszcze innym folderze zatytułowanym *Wydarzyło się na Kresach* pokazano w całości pojedyncze numery dziesięciu tytułów prasy codziennej, wychodzącej na Kresach. Są to np. „Kurier Lwowski”, „Kurier Wileński” czy „Kurier Nowogródzki”. Jednak najistotniejszą treścią tego portalu są prezentacje dotyczące prywatnych zbiorów rodzinnych Kresowiaków rozproszonych na terenie niemal całej Europy, od Wielkiej Brytanii - przez Polskę i aż po Ukrainę. W latach 2017-2021 na portalu znalazło się w sumie około pięćdziesięciu kolekcji rodzinnych, zawierających od kilkunastu, przeważnie trzydziestu do kilkuset fotografii, dokumentów, świadectw czy innych materiałów o charakterze osobistym. Panorama geograficzna tych zbiorów obejmuje praktycznie całe Ziemie Wschodnie II Rzeczypospolitej, od północy po południe, sięgając nawet po wybrzeża Morza Czarnego. Na uwagę zasługuje również bardzo interesujący przekrój społeczny rodzin, których fotografie są tu prezentowane. Widzimy bowiem rodziny zarówno z wyższych warstw społecznych, jak i typowo ziemiańskie, urzędnicze, wojskowe, mieszczańskie, nauczycielskie, a nawet wiejskie, w tym osadników wojskowych.

Trzeba zauważyć, że zjawiskiem niespotykanym na polskich portalach kresowych jest prezentacja zbiorów fotografii ukraińskich. Na portalu o *Kresach Nieutraconych* zostało opublikowanych kilka folderów pokazujących życie ukraińskich rodzin w okresie międzywojennym i zamieszkujących na polskich Kresach Wschodnich. Kolekcja rodzinna pokazywana jest z reguły w jednym folderze. Dla większych zbiorów natomiast przeznaczono dodatkowe foldery różniące się kolejnymi numerami. Tytułatura folderu składa się z nazwy: kolekcja rodzinna, imienia i nazwiska właściciela oraz nazwy miasta lub miejscowości, w której powstawała oraz kraju obecnego miejsca zamieszkania właściciela kolekcji. Poszczególne pliki zdjęć we wspomnianej tu kolekcji mają w opisie imię i nazwisko właściciela, temat (nazwę miejscowości) oraz kolejny numer fotografii. Fotografie nie mają jednak oddzielnych podpisów, z wyjątkiem tych, które już wcześniej posiadały nadany opis zamieszczony na odwrocie zdjęcia. Zawiera on informację o uwidocznionych osobach oraz zapis o miejscu i dacie wykonania zdjęcia. W takiej sytuacji w danej kolekcji obok obrazu czy zdjęcia, umieszczany jest opis danej fotografii. Po zapoznaniu się z zawartością tych kolekcji można uznać, że stanowią one ciekawą ilustrację przedwojennego życia rodzinnego, szkolnego, gdyż stanowią odzwierciedlenie ważnych wydarzeń z życia tych osób. Ponadto pokazują różny tryb pracy i wiele form odpoczynku, co właściwie miało stanowić zwykłą codzienność życia mieszkańców Kresach Wschodnich.

Archiwum Kresowe Zielonej Górze

Dnia 6 kwietnia 2018 roku ks. Tadeusz Lityński - Biskup Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej dekretem powołał Archiwum Kresowe. Ma ono istnieć jako odrębny dział archiwalny Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze. Jest to serwis internetowy, który gromadzi i udostępnia materiały dotyczące przeszłości Kresowian, którzy zamieszkują na terenie diecezji. Łączy się także z ideą niemieckiego kulturowego dziedzictwa tych miejscowości, w których zamieszkali przesiedleni z Ziemi Wschodnich⁷. Gromadzenie zbiorów Archiwum Kresowego odbywa się przez udostępnienie do digitalizacji kolejnych materiałów lub po przekazaniu ich jako depozyt. Zbiory opisywanego tu Archiwum Kresowego obecnie liczą 98 katalogów, które zawierają foldery biograficzne i geograficzne dotyczące osób i miejscowości występujących na Kresach Wschodnich. W folderach geograficznych zebrano obiekty ikonograficzne, których wizerunki zostały umieszczone na pocztówkach czy też na kartach pocztowych. Zgromadzono tu również grafiki z wizerunkami herbów, fotografie, dokumenty dotyczące danej miejscowości oraz linki do strony www.zamkilubuskie.pl. Te foldery zostały utworzone przy wykorzystaniu zbiorów prywatnych, m. in. Jerzego Dubiela z Gorzowa Wielkopolskiego. Foldery biograficzne natomiast zawierają nie tylko skany materiałów archiwalnych, takich jak fotografie czy dokumenty, ale podają również linki do stron internetowych, które dotyczą osób prezentowanych w danym folderze, są to m. in. książki, artykuły prasowe, drzewa i tablice genealogiczne. Niezwykle istotne są różnego rodzaju relacje, wspomnienia i opracowania dotyczące historii rodzinnych. Obejmują one okres międzywojenny, czas mordów ukraińskich na Kresach Południowo-Wschodnich, a także lata wysiedlenia Polaków aż do ich osiedlenia na Ziemiach Zachodnich. Zdecydowana większość fotografii umieszczonych w katalogach posiada opis w postaci identyfikacji osób na zdjęciu wraz z datami wykonania, jednak nie ma danych dotyczących autora fotografii. Wiele zdjęć nie zostało umieszczonych wśród archiwaliów. Wszystkie eksponaty, do których zalicza się tu fotografie, dokumenty czy też inne materiały ikonograficzne, posiadają bardzo szczegółowy, wręcz drobiazgowy opis.

Archiwum Kresowe w Dzierżoniowie

W 2018 roku w Dzierżoniowie na Dolnym Śląsku rozpoczęto realizację projektu *Polacy z Kresów Wschodnich na ziemi dzierżoniowskiej*. Była to kontynuacja działań Fundacji Forum Dialogu Między Kulturami, jakie podjęto w ramach zadania „*Biografie kresowe dzierżoniowian*”⁸. Celem tego przedsięwzięcia było udokumentowanie indywidualnych losów dawnych mieszkańców Kresów

⁷ <http://archiwumkresowe.pl> [dostęp w dniu 9.06.2022 r.]

⁸ <http://www.dzierzoniowskiearchiwum.pl> [dostęp dnia 3.06.2022 r.]

Wschodnich II RP, którzy w wyniku wysiedlenia po wojnie przybyli na ziemię dzierzoniowską. W realizacji tego zadania brali udział członkowie Stowarzyszenia Kresowian w Dzierżoniowie, którzy składali ustne relacje i udostępniali swoje zbiory rodzinne, głównie fotografie. W toku sporządzania relacji pozyskano wspomnienia z okresu II wojny światowej, co do warunków życia podczas okupacji i represji, czystek etnicznych dokonywanych przez OUN-UPA na terenach południowo-wschodnich RP. Dokonano także zapisu przebiegu akcji wysiedlenia oraz zebrano informacje o początkach życia na Ziemiach Zachodnich. Zgromadzone materiały zostały umieszczone na stronie internetowej Muzeum Miejskiego w Dzierżoniowie. Zbiory zgromadzone we wspomnianym Archiwum obejmują 80 fragmentów relacji ustnych zaprezentowanych w formie nagrań video oraz ponad 250 materiałów ikonograficznych, które obrazują losy dzierzoniowskich Kresowiaków i ich rodzin⁹.

Muzeum Ziem Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w Lublinie

Od września 2020 roku Muzeum Ziem Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej rozpoczęło ogólnopolską akcję „*Z Kresów ocalone: zbiórka pamiątek i opowieści kresowych*”. Celem akcji jest pozyskanie i zabezpieczenie pamiątek oraz materiałów dotyczących historii mówionej, tj. wspomnień związanych z Kresami Wschodnimi¹⁰. Przekazywanie darów odbywa się na podstawie pisemnych oświadczeń: darczyńcy, Muzeum i protokołu przyjęcia oraz wyrażenia zgody na rejestrację historii mówionej, stanowiących załączniki do regulaminu zbiórki. Według aktualnej informacji Muzeum dotychczas pozyskało od 91 darczyńców 3015 eksponatów w postaci fotografii, dokumentów i przedmiotów codziennego użytku. W zasobach muzealnych znajduje się także 41 relacji w formie zapisów audiowizualnych¹¹. Około 75 % tego zbioru stanowią zdjęcia i dokumenty osobiste. Podczas przekazywania wspomnianych darów przeprowadzane są wywiady ze świadkami historii lub też z ich spadkobiercami.

Archiwa stowarzyszeń Kresowych

Ponadto należy tu wspomnieć także o przykładach archiwów społecznych, które działają poza przestrzenią wirtualną i medialną, gdyż wiedzę o ich istnieniu i zbiorach posiada jedynie wąska grupa osób. Takim interesującym przykładem jest archiwum Towarzystwa Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej w Lublinie. Jak bowiem stwierdził dr Leon Popek, historyk, a jednocześnie

⁹ <https://doba.pl> > kresowe-archiwum-dzierzoniowian [dostęp dnia 3.06.2022 r.]

¹⁰ Zob. § 2 p.1, Regulaminu zbiórki. Załącznik nr 1 do Zarządzenia nr 47/2020 Dyrektora Muzeum Lubelskiego w Lublinie z dn. 03.08.2020 r., <https://zamek-lublin.pl> > zbiorka-pamiatek [dostęp: 14.06.2022 r.]

¹¹ Rozmowa z Łucją Frejlich-Strug, pracownikiem Muzeum Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej w Lublinie z dnia 13 czerwca 2022 r., w posiadaniu autora artykułu.

prezes tego Towarzystwa, tworzenie jego archiwum rozpoczęło się z chwilą powstania wspomnianego wyżej Towarzystwa w 1989 roku. W ciągu ponad trzydziestu lat zebrano różnego rodzaju dokumenty związane z działalnością członków Towarzystwa. Są to: zaproszenia na uroczystości, dokumentacja urzędowa, materiały osobiste, które dotyczą członków Towarzystwa, fotografie (w tym kopie) oraz albumy. Szczególnie cenne są fotografie dotyczące głównie kościołów na Kresach, cmentarzy, miejsc pamięci narodowej, a także zdjęcia przedstawiające dwory, pałace i zamki. Są też zebrane pocztówki, druki ulotne, mapy. Na podkreślenie zasługuje również imponujący zbiór 1000 relacji o charakterze wspomnień, które dotyczą nie tylko głównie Wołynia, ale i samych województw: lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego, w tym zawiera się wiele unikalnych świadectw z okresu II wojny. Część z tych materiałów została wydana w książkach. Zakres terytorialny zbiorów obejmuje obszary dawnych Kresów Wschodnich z czasów I i II Rzeczypospolitej. Tak bogate zbiory udało się zgromadzić dzięki ofiarności członków wymienionego Towarzystwa oraz na skutek apeli kierowanych do Kresowian (szczególnie z anteny Radia „Maryja” i Telewizji „Trwam”). Część materiałów zebrano także przy okazji zjazdów, rocznic, pielgrzymek, konferencji, spotkań, wystaw, przy pomocy listów i telefonów, jakie kierował prezes Leon Popek. Obecnie zbiory archiwum Towarzystwa liczą około 4000 fotografii 2-3 m.b. akt oraz 1m.b. różnego rodzaju kopii dotyczących Kresów, 200 płyt CD i DVD z wieloma fotografiami wykonanymi podczas licznych wycieczek i pielgrzymek na Kresy, w trakcie inwentaryzacji cmentarzy oraz miejsc polskiej pamięci narodowej. Do zbiorów zaliczane są także publikacje, w tym około 1000 książek i około 800 czasopism o tematyce kresowej. Wiele materiałów: w tym bezpośrednich relacji, wspomnień, pamiętników i zdjęć ma charakter unikatowy, ponieważ posiada szczególną wagę: nie można bowiem ich odnaleźć w zbiorach innych archiwów czy muzeów. Niestety, Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej nie posiada w Lublinie odpowiedniego lokalu na właściwe przechowywanie zebranej dokumentacji ani też nie ma środków finansowych na właściwe zabezpieczenie zgromadzonych materiałów.

Kolejnym przykładem takiego rodzaju archiwum, jak wyżej opisane, jest Archiwum Stowarzyszenia Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich w Warszawie. Jego wiceprezes Janusz Szuba stwierdził, że archiwum Stowarzyszenia nie jest profesjonalnie prowadzone, a zebrane materiały nie są opisane, skatalogowane ani też zdigitalizowane według aktualnie obowiązujących standardów archiwalnych. To Stowarzyszenie zaś gromadzi materiały archiwalne, które dotyczą historii osadnictwa na Kresach Wschodnich RP. Zebrano materiały w postaci – osobistych dokumentów urzędowych, fotografii, albumów, druków ulotnych, map, pamiętników, relacji, wspomnień spisanych lub utrwalonych na taśmie magnetofonowej lub video. Zakres terytorialny zbiorów obejmuje praktycznie całe Kresy, miejsca walk z okupantami

i zsyłek na Wschód, a następnie miejsca powrotu do kraju lub kraje emigracji w różnych częściach świata. Przed II wojną światową osadnictwo wojskowe było zauważalne zwłaszcza na Wołyniu, w województwach: nowogródzkim, białostockim, wileńskim, poleskim. Według szacunku wyżej wymienionego wiceprezesa S. Szubieli archiwum zajmuje objętość 4 szaf biurowych. Do tego należy doliczyć również materiał elektroniczny, który jest przechowywany w pamięci komputera i zewnętrznego dysku twardego. Dotyczy on wydawania czasopisma Stowarzyszenia, 77 numerów *Kresowych Stanic*. Każdy numer zawiera wiele relacji i fotografii nadesłanych do redakcji. Ma też swoją teczkę wydawniczą i katalog z materiałami zapisanymi na dysku. Archiwum powstało głównie z darowizn członków oraz podczas okazjonalnych zakupów fotografii. Stowarzyszenie od dłuższego czasu planuje dokonanie digitalizacji zbiorów, ale główną przeszkodą są braki personalne. Z upływem lat jest coraz gorzej, ponieważ wielu członków, którzy są z pokolenia dzieci osadników, odchodzi w szybkim tempie. Dotychczas niniejsze Stowarzyszenie nie opublikowało żadnych informacji o zasobach swojego archiwum.

Podsumowanie

Zaprezentowana powyżej problematyka z całą pewnością nie jest pełna. Jego egzemplifikacja jest bowiem wybiórcza, gdyż ma stanowić przegląd różnych inicjatyw społecznych, samorządowych, a nawet prywatnych w zakresie gromadzenia, przechowywania i udostępniania materiałów zarówno pochodzących, jak i dotyczących Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. Ma to na celu uświadomienie, jak jest to bardzo istotny obszar budowania naszej współczesnej świadomości narodowej. Dziedzictwo Kresów jest nam wszystkim niezbędne do nawiązania do narodowych oraz wielokulturowych korzeni dla poznawania naszej polskiej, niekiedy skomplikowanej, historii. Obszar ten przez wiele dziesięcioleci był zapomniany, wręcz zaniedbany. Objawił się dopiero teraz w dwudziestym pierwszym wieku. W świetle przytoczonych powyżej przykładów nie można mieć wątpliwości, że te kresowe eksponaty nie stanowią istotnej części narodowego zasobu archiwalnego, który może znajdować się poza zainteresowaniami władz archiwalnych. Wydaje się, że jedynie zasygnalizowane tu problemy wymagają podjęcia pewnej dyskusji o kwestiach zasadniczych. Dotyczą również spraw mniejszej rangi, do których można odnieść takie kwestie, jak na przykład stosowanie standardów opisu prezentowanych materiałów. W tym miejscu należy podkreślić, że jest to problem natury delikatniejszej z uwagi na konieczność unikania szerszej ingerencji państwa w sferę społeczną. Do takich niezwykle istotnych spraw należą bowiem kwestie zabezpieczenia wieczystego przechowywania materiałów, które są udostępniane wyłącznie w formie elektronicznej lub w ramach systemowego wsparcia archiwów przechowujących materiały kresowe. Być może

nadszedł stosowny czas na ogłoszenie kolejnej edycji akcji Archiwów Rodzinych pojmowanych jako Kresowe Archiwa Rodzinne. Ma to na celu nadanie ogólnopolskiej rangi takiej problematyce.